

Відзив

офіційного опонента доктора економічних наук, професора

Безтелесної Людмили Іванівни

на дисертаційну роботу Суходольської Анни Сергіївни на тему:

“Соціальне сирітство в Україні: демографічні аспекти”, поданої до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Актуальність обраної теми.

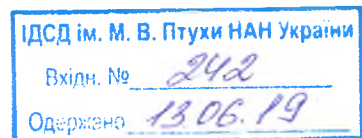
Сучасну демографічну ситуацію, що склалася на етапі розвитку економіки України, можна описати нисхідним трендом. Головною детермінантою цієї ситуації є низька народжуваність, яка ще й поєднується з подовженням тривалості життя та старінням населення. Усе це в комплексі спричиняє у соціодемоекономічному плані викривлення структури відтворення населення, звуження пропозиції на ринку праці, скорочення виробництва доданої вартості і обмеження фінансових можливостей держави.

Зрозуміло, що в майбутньому ліквідовувати структурні диспропорції у соціально-економічно відтворенні людських ресурсів будуть діти. Проте, виконанню ними цієї функції передують сімейне виховання з настановами до реалізації активності як економічної, так і суспільної.

Проте, у сучасних умовах плюралізму відносин, деформації інституту шлюбу, складних соціально-економічних умов життєдіяльності все більше батьків недбало і безвідповідально ставляться до виконання своїх прямих обов'язків і перекладають виконання їх на державу. Внаслідок такої поведінки батьків, а інколи й попадання окремих сімей у складні життєві умови у суспільстві з'являється соціально-демографічна група дітей – соціальних сиріт.

У наукових дослідженнях приділяється певна увага соціально-психологічним, медичним проблемам дітей, позбавлених батьківського піклування, розглядаються історичні форми вирішення даної проблеми, доводиться, що соціальне сирітство є соціокультурним феноменом, аналізуються результати опитувань дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджується рівень життя даної групи населення.

Проте розрізнені дослідження не дають змогу комплексно розглянути

проблему з урахуванням різних її соціально-демографічних аспектів. Дотепер серед науковців не досягнуто єдності щодо розуміння феномену соціального сирітства, його демографічних чинників і наслідків, а також перспектив та шляхів подолання даної проблеми. Недостатньо вивченою в Україні залишається проблематика демографічної поведінки соціальних сиріт, перспектив зростання кількості ПС та ДБСТ, покращення соціальної адаптації сиріт.

Значимість і недостатня дослідженість охарактеризованої проблематики, необхідність її вирішення, підкреслюють актуальність та визначають напрями дисертаційної роботи Суходольської Анни Сергіївни.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Тематика дисертаційного дослідження тісно пов'язана з науково-дослідними роботами Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, у виконанні яких автор брала участь:

1. „Демографічні аспекти батьківства в Україні” (номер державної реєстрації 0113U007495, 2014-2016 рр.). Особистий внесок автора полягає в дослідженні впливу кризових явищ на формування дисфункцій сімей та поширення соціального сирітства в Україні.

2. „Трансформація структури народжуваності в Україні” номер державної реєстрації 0116U007685, 2017-2019 рр.). Особистий внесок автора полягає в обґрунтуванні напрямів вдосконалення і розвитку сімейної політики щодо монобатьківських та багатодітних сімейних осередків в Україні.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна

Наукові положення, висновки і рекомендації, подані в дисертації, є належно обґрунтованими. Про це свідчить використання широкого кола теорій і методів дослідження, зокрема, положення теорії демографічних переходів та історико-логічного, системного, порівняння, демостатистичних, абсолютних, відносних і середніх величин та групування, аналізу динаміки й структурних зрушень, кореляційно-регресійного аналізу та моделювання, графічного. Методи були підібрані автором у відповідності до класичних та сучасних методичних підходів. Досліджувана тематика має комплексний характер, що обумовило використання у роботі наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів, присвячених проблемам батьківства й дитинства, демографічної поведінки, сімейного виховання, соціального сирітства та ін. Інформаційну базу дисертаційної роботи склали матеріали Державної служби

статистики України, публікації Житомирської обласної служби у справах дітей, результати проведеного автором анкетування працівників та вихованців інтернатних закладів Житомирської області, а також законодавчі акти України з питань охорони дитинства й батьківства, освіти, охорони здоров'я та ін.

Достовірність результатів одержаних Суходольської А.С. підтверджується на основі аналізу змісту дисертації та основних опублікованих праць.

Дослідження Суходольської А.С. характеризується новизною, що полягає у теоретичному узагальненні проблем соціального сирітства, удосконаленні його класифікації, дослідженні демографічних орієнтацій соціальних сиріт та розробці рекомендацій по вдосконаленню політики протидії соціальному сирітству в Україні та полегшенню адаптації соціальних сиріт у суспільстві.

Серед основних елементів новизни зазначимо наступні.

1. Вперше обґрунтовано мотиваційну модель прийняття в сім'ю на виховання нерідної дитини з виокремленням основних стимулів і акцентуванням уваги на необхідності розширення важелів державного стимулювання створення патронатних сімей (с. 147-148), прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (як-от: проведення рекламної кампанії для популяризації сімейного виховання соціальних сиріт, удосконалення професійної підготовки кандидатів щодо створення осередків виховання соціальних сиріт, державна підтримка діяльності громадських організацій у даній сфері, законодавче закріплення та регулювання діяльності фостерних агенцій) (с. 149), що сприятиме поширенню сімейних осередків виховання соціальних сиріт.

2. Автором удосконалено поняття „соціальна сирота” (с. 35) з урахуванням факту вилучення дитини з сімейного оточення з подальшим розміщенням на виховання в інтернатному закладі або в сімейних осередках утримання та виховання.

3. Удосконалено науково-методичні засади дослідження демографічних установок дітей в інтернатних закладах шляхом виокремлення таких найвагоміших чинників впливу на них: державної політики, соціальних очікувань, настанов, умов перебування дитини в сімейному оточенні та в інтернатному закладі, а також очікуваної постінтернатної соціалізації, що є важливим для реалізації ефективної соціально-демографічної політики (с. 89-90).

4. Проведено класифікацію видів соціального сирітства залежно від „успадкування” сирітства, юридичного статусу, віку дітей, стану їх здоров'я,

місця перебування (с. 37), що розширює спектр можливостей впливу держави для здійснення превентивних та регуляторних заходів (підрозділ 3.1).

5. Автором розвинуто визначення змісту неналежного виконання функцій дисфункціональною сім'єю (орієнтація на отримання фінансової вигоди від народження дитини, неналежний догляд за дітьми та погіршення стану їх здоров'я, соціальна дезадаптація дітей, ризик поширення девіантної поведінки серед підлітків, незадоволення матеріальних потреб дітей тощо) (с. 29), що є необхідним для розробки механізму соціальної роботи з сім'ями задля профілактики соціального сирітства.

6. У дисертації набули розвитку науково-методичні підходи до визначення взаємозв'язків між асоціальними явищами (зокрема, поширеністю туберкульозу й наркоманії) та рівнем сирітства, що створює важливе підґрунтя для розробки політики подолання та профілактики соціально небезпечних хвороб (с. 72-75).

7. Автором запропонована система заходів профілактики та протидії соціальному сирітству в Україні з урахуванням міжнародного досвіду та з акцентом на стимулюванні створення патронатних і професійних прийомних сімей в контексті професійної самореалізації прийомних батьків (с. 158-162).

8. Розвинуті напрями забезпечення ефективної адаптації соціальних сиріт у суспільстві з виокремленням таких основних складових: підвищення рівня психологічної готовності до самостійного життя; формування уявлень про власну сім'ю й виховання дітей (с. 168-173); сприяння професійному самовизначенню сиріт (с. 174-180); покращення їх житлових умов (с. 181-182); формування орієнтацій на здоровий спосіб життя (с. 182-186).

Значення дослідження для науки і практики та напрямки його використання

Наукові результати дисертаційної роботи Суходольської А.С. є теоретичною і практично значимими.

Положення дисертації у сукупності утворюють певний внесок у наукові уявлення про концептуальне й методичне підґрунтя для розвитку соціально-демографічної політики в Україні щодо недопущення та подолання соціального сирітства. Сформульовані в роботі висновки і пропозиції можуть бути використані для вдосконалення політики поширення сімейних форм виховання соціальних сиріт та у розробці заходів, спрямованих на полегшення соціальної адаптації випускників інтернатних закладів.

Заходи щодо подолання негативних наслідків соціального сирітства та популяризації сімейних форм виховання, що розроблені дисертанткою в процесі написання дисертаційної роботи, розглянуто та впроваджено у практику діяльності департаменту праці, соціальної та сімейної політики

Житомирської облдержадміністрації (довідка № 9 від 30 січня 2019 року). Проведений аналіз зарубіжного досвіду професійних прийомних сімей, патронатного виховання сиріт було використано для підготовки аналітичних матеріалів зазначеного Департаменту.

Пропозиції дисертантки, викладені у роботі, впроваджуються у практичній діяльності Служби у справах дітей Житомирської обласної державної адміністрації (довідка № 7 від 21 лютого 2019 року). Так, на основі цих пропозицій відбувається співпраця з громадськими та благодійними організаціями для успішної адаптації соціальних сиріт у суспільстві. Запропоновані заходи соціальної рекламної кампанії, які були реалізовані зазначеною Службою, сприяли підвищенню обізнаності населення про патронатне виховання соціальних сиріт.

Положення дисертації щодо складових успішної соціальної адаптації молоді, її професійного самовизначення впроваджувалися у навчальний процес Житомирського державного технологічного університету (довідка № 15/3 від 5 березня 2019 року). Особлива увага зверталася на важливість комунікативної взаємодії молоді, зокрема соціальних сиріт, для професійної орієнтації. Було проаналізовано можливість застосування зарубіжного досвіду професійної орієнтації соціально вразливих верств (у тому числі сиріт) для полегшення їх соціальної адаптації в суспільстві, що також використано у навчальному процесі вищезгаданого закладу вищої освіти.

Основні положення, висновки і рекомендації дисертації доповідались та обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: Всеукраїнська інтернет-конференція молодих вчених і студентів „Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку економіки” (17-19 квітня 2014 року, м. Миколаїв), III Всеукраїнська науково-практична конференція „Актуальні проблеми управління персоналом та економіки праці” (24 квітня 2014 року, м. Житомир), Всеукраїнська науково-практична міжвузівська конференція, присвячена Дню науки (23 квітня 2015 року, м. Житомир), IV Всеукраїнська науково-практична конференція „Актуальні проблеми управління персоналом та економіки праці” (22 травня 2015 року, м. Житомир), Міжнародна науково-практична інтернет-конференція „Економічні перспективи підприємництва в Україні” (26-27 жовтня 2017 року, м. Ірпінь).

Достовірність одержаних в дисертаційному дослідженні результатів підтверджується опрацюванням значного масиву методологічного та

методичного матеріалу. Аналітична частина дисертації характеризується використанням сучасної наукової методології, економічного та соціологічного аналізу, що дає можливість вважати достовірними одержані результати.

Дискусійні положення та зауваження по дисертаційному дослідженні.

Підкреслюючи цінність дисертації Суходольської А.С. для теорії і практики профілактики та протидії, поліпшення адаптації соціальних сиріт в суспільстві, вважаю за необхідне підкреслити ряд дискусійних моментів та недоліків.

1. У дисертації значний акцент зроблено на популяризації сімейних форм виховання соціальних сиріт (с. 146-150). Зокрема, обґрунтовано мотиваційну модель прийняття в сім'ю на виховання нерідної дитини з виокремленням основних стимулів, які відображають виключно існуючу вітчизняну практику. Проте, досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить про можливість розширення асортименту таких стимулів, наприклад, шляхом надання пільг в оподаткуванні доходів батьків, які стали усиновителями. Проте, дисертант не навів інші стимули, що використовуються в зарубіжних країнах. Варто було б це зробити, що ще значно підсилює б значимість наукового дослідження.

2. Автором удосконалено поняття «соціальна сирота» та проведена класифікація видів соціального сирітства (с. 36-37). Разом з тим, дисертант на шляху до тлумачення поняття «соціальна сирота» акцентує увагу на проблемах сім'ї та батьківства (с. 23-25), розмежовуючи його на біологічне та соціальне. При цьому вважає, що соціальне батьківство характерне для тих сім'ей, де діти народилися з використанням сучасних репродуктивних технологій. Вважаю, що такий висновок є неоднозначним і дискусійним, що потребує уточнення.

3. Науково цінним, на нашу думку, є проведений дисертантом аналіз взаємозв'язків рівня сирітства та індикаторів, що репрезентують його фактори (соціально-економічні характеристики, ступінь релігійності, захворюваність населення на соціально-небезпечні хвороби, захворюваність дітей) на регіональних матеріалах за даними 2009-2016 рр. (с. 73-75). Проте, незрозуміло чому автор не використав вплив алкогольної залежності населення (захворюваності на хронічний алкоголізм) на рівень соціального сирітства. Тим паче, що за результатами опитування вихованців інтернатних

установ, серед мрій багатьох дітей зазначено, «щоб мама не пила» (с. 96). Разом з тим, вважаю, що робота значно б виграла, якби авторка доповнила ще й аналіз й такою ж поширеною девіацією у поведінці населення.

4. Дисертаційне дослідження (розділ 2.2, 2.3) ґрунтується на різномірній (багатій) емпіричній базі, охоплюючи кількісні та якісні дослідження. Дисертант провів опитування як вихованців інтернатних закладів (с. 92-105), так і працівників цих установ (с. 82-86). Проте, з тексту роботи не зрозуміло, чи започаткування діяльності дитячих будинків сімейного типу працівниками інтернатних установ уже розглядається як реальна альтернативна форма зайнятості до нині існуючої.

5. Заслугує на увагу в цілому, запропонована автором, пропозиція щодо адаптації соціальних сиріт у суспільстві шляхом активізації серед безробітних соціальних сиріт інформаційно-консультаційної роботи та надання допомоги для започаткування ними власного бізнесу (с. 178). Проте, дисертант зазначає, що варто розробити шкалу соціальної та економічної значимості новоствореного бізнесу за допомогою наданої допомоги, що залишається в роботі на рівні декларації, а не поданої диференційованої пропозиції, що потребує додаткових пояснень.

6. Важливо, що дисертант наголошує на реалізації превентивних заходів та протидії соціальному сирітству та існуванні проблеми «успадкованого соціального сирітства» (с. 130-140). Стверджує, що у школах сімейним цінностям не приділяється належна увага. Пропонує до ведення інформаційно-пропагандистської діяльності з сім'ями у СЖО залучати релігійні, громадські та благодійні організації. Проте, реального механізму цього процесу не пропонує, що потребує додаткового роз'яснення.

7. У дисертації автор зазначає, що важливого значення набуває тепер патронатне тимчасове виховання дітей до засідання суду (с. 54-56), яке є короткостроковим і реалізується як пілотний проект. Проте, зазначає, що в Україні є невизначеність правової бази та недостатнє розуміння патронату. Доцільно було б автору запропонувати перелік заходів, реалізація яких сприяла б поширенню у суспільстві прихильності йому.

Проте зазначені недоліки не впливають на загальний високий науковий рівень дисертаційної роботи, а висловлені лише з умовою подальшої мотивації автора до подальших наукових розвідок цієї значущої для держави і суспільства проблеми.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам.

Зміст дисертаційної роботи в цілому відповідає вимогам ВАК щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук та засвідчує виконання поставлених завдань, а отримані результати широко представлені у відповідних розділах. Дисертація є завершеним дослідженням, в якому автором реалізовано мету, яка визначалася як розвиток теоретико-методичних засад дослідження соціального сирітства, оцінка його стану та розробка рекомендацій по вдосконаленню політики протидії соціальному сирітству в Україні.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових фахових виданнях.

За результатами дослідження автором опубліковано 11 наукових праць загальним обсягом 4,8 друк. арк., серед яких 1 колективна монографія, 5 статей у наукових фахових виданнях (з них одноосібних – 4; таких, що опубліковані у виданнях, які індексуються у міжнародних наукометричних базах – 2), 5 – у матеріалах конференцій.

Опубліковані наукові праці та автореферат дисертаційної роботи об'єктивно, достатньо і повною мірою відображають основний зміст дисертації. Висновки і рекомендації відповідають змісту публікацій за результатами дослідження.

Ідентичність змісту автореферату та основних положень дисертації.

Зміст автореферату ідентичний основним положенням, висновкам і рекомендаціям поданого на розгляд дисертаційного дослідження. В авторефераті повною мірою відображено основні положення дисертації.

Загальні висновки.

Дисертаційне дослідження Суходольської Анни Сергіївни на тему: “Соціальне сирітство в Україні: демографічні аспекти” є самостійною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати і розроблено рекомендації, що мають суттєве значення для теорії і практики соціальної політики, а саме узагальнення проблем соціального сирітства, удосконалення його класифікації, дослідження демографічних орієнтацій соціальних сиріт та розроблено рекомендації по вдосконаленню політики протидії соціальному сирітству в Україні та полегшенню адаптації соціальних сиріт у суспільстві.

Тема і зміст дисертації та автореферату відповідають спеціальності 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.

З огляду на актуальність обраної теми, обґрунтовані та достовірні одержані результати, наукову новизну та практичну цінність дисертаційна робота “Соціальне сирітство в Україні: демографічні аспекти” є завершеним науковим дослідженням, яке відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ від 24 липня 2013 року № 567 зі змінами і доповненнями, а її автор – Суходольська Анна Сергіївна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.

Офіційний опонент,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри трудових ресурсів
і підприємництва Національного
університету водного господарства
та природокористування
Міністерства освіти і науки України

Л. І. Безтелесна

Особистий підпис
д.е.н., професора Безтелесної Л. І. засвідчую
Вчений секретар

В.І. Давидчук